

УДК 323(497.1)"1920"
32:929 Продановић Ј.
342.53(497.1)"1920"
DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.2.luk.91-108>
Оригинални научни рад/Original scientific paper
Примљен/Received: 20. 5. 2023.
Прихваћен/Accepted: 13. 7. 2023.

Александар ЛУКИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд
alukic85@gmail.com

Јаша Продановић о југословенској Конституанти 1920. године*

Апстракт: Политичар, публициста и књижевни критичар Јаков Јаша Продановић (1867–1948) био је један од најистакнутијих републиканаца и поборника идеје социјалне правде у Краљевини Србији, онда и у југословенској монархији. У Великом рату је раскинуо с монархистичком политиком, због Солунског процеса 1917. године, и определио се за успостављање републиканског облика државног уређења будуће југословенске државе. С обзиром на то да је имао богато искуство у парламентарном животу српске краљевине, његови погледи на сазив, улогу и деловање југословенске Конституанте 1920. године су драгоцени за боље разумевање времена и услова у којима је радио први редовни југословенски парламент. Рад је настао на основу историјских извора похрањених у Архиву Српске академије наука и уметности, штампе, периодике и релевантне историографске литературе.

Кључне речи: Јаша Продановић, југословенска краљевина, Конституанта, Конвент, парламентаризам, устав

Јаша Продановић рођен је 1867. у Чачку, где је завршио основну и средњу школу. Филозофски факултет свршио је у Београду на Великој школи. Већ као гимназијалац ступио је у социјалистички покрет и упознао се са списима Живојина Жујовића, Драгише Станојевића и Свето-

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

зара Марковића. Као студент активно је учествовао у дружини „Побратимство“ и био један од главних редактора при објављивању сабраних списа Светозара Марковића 1888. године.¹

Почетком последње деценије 19. века, Јаша Продановић је покренуо *Српску мисао*, часопис за књижевност, науку и друштвени живот. Лист је излазио као орган једне социјалистичке групе на Великој школи, у којој су поред Јаше Продановића били Настас Петровић, Милорад Митровић и други левичарски оријентисани студенти. Лист се брзо угасио, после свега четири броја. Продановић је онда покренуо *Народну мисао*, која је била нешто дужег века. Након завршеног факултета 1890. године радио је као гимназијски наставник по разним местима у Србији. Често су га премештали или отпуштали, по казни за опозиционе ставове према режиму последњег краља из династије Обреновића. У време Ивањданског атентата отпуштен је из службе наставника, на коју се за кратко вратио током министровања Павла Маринковића. Коначно је дао оставку на положај наставника 1902. године, када је постао главни уредник *Одјека*, органа Самосталне радикалне странке.²

Како је питање о облику владавине у Краљевини Србији било бар у теорији отворено, у време Мајског преврата 1903. године Јаша Продановић је покушао да с још неколико републиканаца-самосталаца предузме кораке у корист проглашења републике у Србији. У науку нису успели због непостојања дубље републиканске традиције у Србији и неповољних спољнополитичких околности – у оно време Европа је била углавном континент великих монархија.³ У једном разговору с краљем Пе-

1 Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Историјска збирка, 14.329, Рукопис Николе Станаревића „Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)“, књ. I, 44.

2 Исто, 44–45.

3 Сутрадан по атентату, једна група млађих самосталних радикала објавила је у *Дневном листу* чланак у којем је захтевала успостављање републике. Чланак је написао Јован Скерлић, а после изласка првих примерака из штампе, група војника предвођена једним подофициром упала је у штампарију *Дневног листа* и запленила остатак тиража. Јован Скерлић, Божидар Марковић, Милан Марковић, Јован Жујовић, Јаша Продановић и други присутни републиканци отишли су у Официрски дом, „где је заседао заверенички комитет. Пред комитет изишао је Жујовић. Објашњење није трајало дуго, одлуке исто тако биле су кратке: разговор о републици тих дана пресечен је“. Када је војска прогласила и скупштина изгласала монархију и династију, није им остало ништа друго до да се примире до повољнијег момента. Монархију нису унели у програм Самосталне радикалне странке. У ствари, „народ, кршен и ломљен обреновићевским личним режимом, није био расположен за нове борбе. Требало је чекати погодније моменте и пустити земљу и народ да се одморе од силних политич-

тром I Карађорђевићем, недуго после Мајског преврата, Продановић је на краљево питање о републиканству Самосталне радикалне странке, као републиканце навео Љубомира Стојановића, Николу Николића, Јована Жујовића, Милана Марковића и себе, а као монархисте Љубомира Живковића, Михаила Полићевића, Пантелију Туцаковића, Љубомира Давидовића, Радомира Путника, Будимира Буду Раденковића и Мику Банковића. Републиканци су такође били Милан Грол и Божидар Марковић.⁴

Јаша Продановић је наредних десет година водио главну реч у *Одјецима*, гласилу самосталних радикала, те се посебно прочуо због „бескрајне“ полемике око питања политичких и грађанских слобода коју је водио са Стојаном Протићем, идеологом Радикалне странке. Током периода 1903–1912. године редовно је биран за народног посланика Самосталне радикалне странке. Попут свог пријатеља и сарадника Љубомира Љубе Стојановића, и Јаша Продановић се у то време нерадо „примао“ за министра – није учествовао у самосталској влади 1905–1906. године. Постао је министар народне привреде тек у коалиционој влади Стојана Новаковића 1909. године.⁵ Савременици су запамтили да се постарао да се уговорени извоз 100.000 српских свиња преко београдске кланице што правичније распореди на све извознике. Међутим, остао је упамћен пре свега по томе што је као министар народне привреде спровео социјалистички Закон о радњама 1911. године, којим је увео осмочасовни радни дан, прописао затварање радњи недељом и великим празницима, социјално осигурање радника, заштиту жена и деце од тешких физичких радова, право на штрајк. Први пут су у Србији основане коморе привредника и коморе радника. Током изгласавања закона у Народној скупштини, против је гласао, парадоксално, представник Социјалдемократске странке Трифун Кацлеровић, незадовољан што нису били унети у закон сви захтеви Социјалдемократске странке.⁶

ких потреса и трзавица“, закључили су самосталски републиканци (АСАНУ, 14.329, Станаревић, „Југословенска републиканска странка“, књ. I, 13; Милан Грол, „Републиканска демократија“, *Мисао*, књ. III, св. 1–2/1920, 969; Мира Радојевић, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, (Београд: Филозофски факултет, 2007, 65–67).

4 Грол, „Републиканска демократија“, *Мисао*, књ. III, св. 1–2/1920, 969; Јаша М. Продановић, „Југословенска Републиканска Странка“, *Нова Европа*, књ. VII, бр. 10, Загреб 1923, 288; Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Живот и дело*, књ. II, (Београд: БИГЗ, 1990), 88; Радојевић, *Научник и политика*, 67–69.

5 *Споменица Јаше М. Продановића*, (Београд: Култура, 1958), 149–152,

6 АСАНУ, 14.329, Станаревић, „Југословенска републиканска странка“, књ. I, 45–46.

Почетком Првог светског рата Јаша Продановић је претрпео велики лични губитак. У последњим борбама на Сави, средином септембра 1914. године, погинуо му је син Зоран, резервни потпоручник.⁷ Када је тројна офанзива Централних сила на Србију 1915. године приморала српску војску, политичко и војно руководство и део народа на повлачење из земље преко Албаније, повукао се и Јаша Продановић.

Није познато колико је чланова Самосталне радикалне странке напустило Србију повлачећи се 1915–1916. године пред најездом Централних сила. Подаци којима се располаже односе се на страначко вођство и посланике из партијских редова. Међу њима налазио се и Јаша Продановић. Већина их се налазила у Ници, у Француској, где су 11. и 18. марта 1916. године одржали седнице клуба, одређујући се том приликом према питању осигурања рада Народне скупштине и њеном уставном положају, затим према Влади, Радикалној странци, улози Самосталне радикалне странке у околностима избеглиштва и појавама проистеклим из такве ситуације. Окупљени самосталци захтевали су од својих представника одговорно понашање у питањима државности, одбране демократије и уставности и партијских начела у односима са старим радикалима у влади. Осетили су се поново сложено и одлучно, као у време оснивања Самосталне радикалне странке. Међутим, ако је доиста и постојала, „самосталска идила кратко је трајала“, и убрзо су се испојиле све слабости, поготово међусобне нетрпељивости и разлике у погледима самосталских првака на одређена суштинска питања, попут оног о опредељивању за монархијски или републикански облик владавине будуће државе.⁸

Током заседања посланичког клуба Самосталне радикалне странке на Крфу с јесени 1916. године, показало се колико је јединство партије било слабо. Отворен сукоб је избио између Љубе Давидовића и Милорада Драшковића с једне стране, и Јаше Продановића и Велисава Вуловића с друге. Иако начелног карактера, у њему је било и неких личних нетрпељивости и обнављања старих расправа. Приликом разговора о чувању уставности, продужењу скупштинског мандата, међународним односима, стању војске, избеглица и омладине, ситуацији у окупираној Србији, показало се опет неслагање између Јаше Продановића и Милорада Драшковића. Продановић је предложио да се Народној скупштини указом дају уставне и законске форме најдуже до истицања посланичких мандата 8. септембра 1916. године. Предложио је, такође, да се спроведе принцип

7 „†Зоран Ј. Продановић“, *Политика*, 12. 9. 1914, 2.

8 Радојевић, *Научник и политика*, 213–216.

коалиције у скупштинском председништву, иначе сачињеном од самих радикала. Међутим, Милорад Драшковић је сматрао да питање о продужењу мандата народним посланицима није требало покретати, с обзиром на то да је Народна скупштина постојала „по сили околности“. Питање продужења скупштинских мандата је остало нерешено у клубу самосталаца, али је Јаша Продановић на седници Народне скупштине дао изјаву у духу својих погледа, што је потом било тумачено као мишљење самосталског клуба и изазвало је забуну. Због тога су Љуба Давидовић и Милорад Драшковић тражили да он и Велисав Вуловић буду искључени из партије. У жучној расправи која је настала, странци је запретио расцеп, али је превагом помирљивијих међу завађенима „ствар заглађена, али није сасвим свршена“.⁹ Односно, неизбежан раздор само је био одгођен.

На све то надовезао се проблем остварења ратног циља Краљевине Србије, и начин образовања и устројења будуће државе југословенских народа. На Крфској конференцији декларацијом су истакнути основни принципи будућег југословенског уједињења и стварања југословенске државе. Будућа држава дефинисана је по облику државног уређења као парламентарна уставна монархија с династијом Карађорђевића на челу.¹⁰ Оваква одредба озбиљно је сужавала рад будуће југословенске Уставотворне скупштине (Конституанте), лишавајући је права да одлучује у име народа о облику државног уређења. У ствари, није јој дозвољавала да постане Конвент.

Од раније познати републиканци међу самосталским политичарима и научницима нису прихватили закључак Крфске декларације у погледу облика државног уређења, као ни део студената републиканаца. У исправност републиканске идеологије још више их је уверио истовремено вођен, у суштини политички, Солунски процес против официра припадника тајне организације *Црна рука*. Све израженије недемократско понашање регента Александра Карађорђевића током Солунског процеса 1917. године и после њега, као и регентово ослањање у вођењу унутрашње политике на тајну официрску организацију *Бела рука* (на супрот *Црној руци*, која је у политичком животу Краљевине Србије кадровски и стручно била много убедљивија), били су међу кључним моментима у

9 Исто, 217.

10 Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917*, (Београд: Савремена администрација, 1967), 252–264; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату 1914–1918*, (Београд: Службени гласник, 2015²), 396–402; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, књ. II, (Београд: Просвета, 1989), 791–794.

јавном иступању и залагању српских републиканаца за идеју републиканизма и успостављања републиканског федеративног облика будуће државе југословенских народа.¹¹

Међу републиканцима се у ограђивању и отклону од Солунског процеса истакао и Јаша Продановић, посебно приликом аудијенције код регента Александра, када се оштро успротивио целом процесу и начину на који се принц разрачунавао са до тада моћном *Црном руком*. Покушао је да га убеди у неправилност и неправедност смртне пресуде над осуђеним српским официрима. Регент Александар га је, између осталог, упитао и о републиканизму, који је Јаша Продановић све отвореније испољавао током Солунског процеса и све извеснијег трагичног епилога главних вођа *Црне руке*.¹² Без околишања, самосталац је регенту рекао да републику у околностима које су се стварале Солунским процесом неће довести чиста теоријска пропаганда републиканских начела. После аудијенције Јаша Продановић више се никад није видео с регентом и будућим југословенским краљем Александром Карађорђевићем. Незадовољан и огорчен смртним пресудама и прогоном официра црнорукаца, постао је један од најупорнијих и најдоследнијих противника будуће југословенске монархије Карађорђевића.¹³

Непосредно по завршетку Првог светског рата у Београду је постојало неколико група српских републиканаца. Јаша Продановић и Љуба Стојановић су започели рад да ове групе организују у једну јединствену републиканску странку.¹⁴ Највише наде полагали су у придобијање за нову странку већине политичара, првенствено републикански настројених, из Самосталне радикалне странке, свесни њиховог угледа међу Србијанцима.¹⁵ На жалост Јаше Продановића и Љубе Стојановића, ствари се у погледу самосталних радикала нису одвијале онако како су они желели. Самосталци су се на питању републике поделили и мањина је, окупљена

11 АСАНУ, 14.329, Станаревић, „Југословенска републиканска странка“, књ. I, 19; Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917*, 67–73; Митровић, *Србија у Првом светском рату 1914–1918*, 246–253; Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, 776–778.

12 Aleksandar Lukić, „Jaša Prodanović u Drugom svetskom ratu“, *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012. Dio 2.*, ur. Drago Rokсандић и Ivana Cvijović Javorina, (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2012), 379–380.

13 *Isto*.

14 Branislav Gligorijević, „Državno i društveno uređenje Jugoslavije u gledištima srpskih republikanaca (1919–1925)“, *Istorija 20. veka 2/1985*, 7–9.

15 *Isto*; Радојевић, *Научник и политика*, 322–323.

око њих двојице, основала Југословенску републиканску странку, док се већина до пролећа 1920. године декларативно изјаснила за монархију.¹⁶ Јашу Продановића опредељење већине самосталаца није поколебало (као што није ни Љубу Стојановића), већ је наставио борбу за остварење републиканских идеја, у оквиру које је, између осталог, критички разматрао избор и улогу југословенске Конституанте.

*

Када је 1. децембра 1918. године предајом Адресе Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба и одговором престолонаследника Александра Карађорђевића симболично проглашено југословенско уједињење, био је остварен прокламовани ратни циљ српске политичке елите утемељен почетком Великог рата. Свечани чин уједињења проглашен је у кући Крсмановића на београдским Теразијама, а онда је требало градити нову југословенску земљу на развалинама пропале империје Хабзбурга и изнурених слободних српских краљевина Србије и Црне Горе. Трбало је градити институције младе југословенске државе, која се протезала од обронака Јулијских Алпа на северу, па све до варошице Ћевђелије на крајњем југу. У процесу изградње институција, а да би се до расписивања првих избора у новој држави парламентарни живот ипак некако провизорно могао одвијати, било је образовано Привремено народно представништво (ПНП). Провизорни парламентарни живот почео је 1. марта 1919. године, а представништво се састојало од посланика некадашње Народне скупштине Краљевине Србије, као и представника историјских области које су ушле у нову државу (Словенија, Хрватска с Ријеком и Међимурјем, Истра, Војводина, Далмација, Црна Гора, Босна и Херцеговина).¹⁷

Један од најважнијих задатака Привременог народног представништва, у којем су се налазили и српски републиканци као посланици, било је доношење закона на основу којих је требало да се спроведу избори за Уставотворну скупштину. Привремено народно представништво је дуго радило без неких опипљивијих резултата у припремама за изборе, а узимајући такав парламент и владе југословенског краљевства за одговорне, Јаша Продановић је наглашавао више пута да „овај Парламент (ПНП – прим. А. Лукић) за петнаест месеци ништа није урадио, а Влада хоће од

16 Радојевић, *Научник и политика*, 323, 326–327.

17 Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, (Zagreb: Globus: Pravni fakultet Sveučilišta, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1989), 5, 99–103.

њега да начини нешто налик на онај дути парламент у Енглеској“. Српски републиканац је био изричит: „Земља и народ не могу да чекају док се у Влади не створи споразум за Устав“. Иако је Влада говорила о „Уставу за Краљевину СХС“, њен исказ није имао тежину, пошто је била, кад се изабере од народа и сазове Уставотворна скупштина, суверена влада и могла је одлучивати не само о организацији, већ и о облику власти, односно могла је „усвојити републикански облик владавине“. Конституанта је имала то право будући да се народ преко својих изабраних представника није изјаснио за монархију, него је принц регент Александар Карађорђевић прогласио јединствено „Краљевство“, што опет свеједно није спречавало „суверено право Конституанте“ да одлучује о облику државног уређења.¹⁸ Јаша Продановић је инсистирао да је народ, који је „прескупим жртвама пропаатио и страдао у рату“, имао неограничено право да преко своје Конституанте решава о „јединству и темељима и димензијама и облицима“ у којима је требало све то остварити. Све што је сметало јединству требало је да се жртвује, сваки лични, породични, класни или династички интерес, уколико је то захтевала идеја о уједињењу. Односно, „ради једне престареле форме, или ради интереса једне породице није се смело кварити ни јединство нити сједињавати насиљем“.¹⁹

Узимајући у обзир изборно законодавство и парламентарну праксу Краљевине Србије, која је предњачила у овоме у односу на друге делове нове државе, Привремено народно представништво је 3. септембра 1920. године донело Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину. У дебати приликом доношења изборног закона владини представници су га хвалили као узор „демократске либералности“, док су га опозиционе групе критиковале као израз „крајње реакције“.²⁰

У јавној дебати учествовао је и Јаша Продановић, који у својој критици беше истакао и позитивне стране донетог закона – увођење општег права гласа и боље уређење представништва мањина. Међутим, сматрао је да није добро што је био предвиђен мали број посланика за Уставотворну скупштину, пошто „треба да је много већа и да је свечанија форма у којој се она појављује“. Рђаво решење било је и мешање Конституанте с обичном законодавном Скупштином, односно „без потребе и без прелаза, без разлога и без мотива напуштена је једна србијанска традиција која се ни-

18 „Говор Јаше М. Продановића поводом владине декларације (извод)“, *Република*, 30. 5. 1920, 1.

19 Јаша М. Продановић, „Наши велики преци“, *Република*, 5. 12. 1920, 1.

20 Момчило Павловић, Мира Ниношевић, Верољуб Трајковић, *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939*, књ. I, (Лесковац: Народни музеј, 1997), 58–59.

чим није показала штетна²¹. Сматрао је да није било потребно задржати квалификоване посланике, пошто „у нас народ нерадо прима школоване људе, јер их сматра као наметнуте“. У погледу статуса посланика, требало је забранити да они од владе примају разне награде, синекуре, скупо плаћене комисије или да обављају с државом трговачке и предузимачке послове или лиферације. Јаша Продановић се посебно осврнуо на чињеницу да закон није предвидео „право гласа за женске“, иако су жене у рату показале много моралне снаге, издржљивости и пожртвовања, те није видео никаквог разлога да се оне одстрањују од учешћа у јавном животу: „Једна мати која је дала своју децу на жртвеник Отаџбини има прече право да каже своју реч о уређењу земље којој је жртвовала свој пород, него један самац егоист ма како он био учен“²². Напоследку је подвукао сувереност Конституанте и устврдио да није било ниједне странке која је смела да овај принцип оспори – решењу Конституанте не треба никаквих санкција. У случају изгласавања монархије, владар је „морао“ или да прихвати Устав или да се одрекне престола, а у случају изгласавања републике, „садашњи привремени владалац“, изричито је нагласио Продановић, „има да иде с престола као што се пре 60 година његов дед уклонио пред решењем Св. Андрејске Скупштине“²³.

Да би појачао своје гледиште о Конституанти, Јаша Продановић се позвао и на Слободана Јовановића, чувеног правника, теоретичара државног права, професора Београдског универзитета. У својој анализи правног положаја југословенске државе, Слободан Јовановић је без експлицитног одређења брижљиво употребљавао реч „Држава СХС“, а не „Краљевство, ни Краљевина СХС“. Као и републиканац Продановић, и он је тврдио да је југословенска држава била привремено регенство и да тек Уставотвор-

21 Јаша Продановић имао је у виду србијанску традицију Велике народне скупштине, која је била сазивана у приликама које су се тицале важних државних послова, попут доношења новог устава или промена на престолу.

22 „Говор Јаше М. Продановића, народног посланика, о изборном закону“, *Република*, 16. 6. 1920, 1. Републиканска странка се начелно залагала за пуно изборно право жена, али се за почетак задовољавала давањем могућности да жене гласају само у великим градовима, те да се изборно право протегне и на слободне жене, оне које нису биле удате. У том смислу Јаша Продановић је указао да се његова странка залагала за женско право гласа, иако је унапред била свесна да је жена противница републике и да је имала већу склоност ка монархији (Branislav Gligoriјеviћ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Београд: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979, 69–70).

23 „Говор Јаше М. Продановића, нар. посланика, о Уставотворној и Законодавној Скупштини“, *Република*, 18. 6. 1920, 1.

на скупштина може да одлучи о облику владавине. Односно, тврдио је да је Конституанта била потпуно суверена. У том смислу ни регент Александар није био правни владалац, већ фактички вршилац краљевске власти. Одлуке суверене Конституанте нису подлегале, према тумачењу Слободана Јовановића, ни санкцији регента Александра ни његовог оца краља Петра. Оног момента када Конституанта донесе Устав, врховна државна власт постаје правно организована.²⁴

Услед честих министарских криза, Привремено народно представништво није функционисало у предвиђеном значају.²⁵ Ипак, успело је да обави потребне радње за избор народних посланика у Конституанту. За израду изборног закона као образац је послужио изборни закон Краљевине Србије, мада се значајно одступило од пропорционалног система: количник није давао одједном сав број посланика, а број гласова кандидатских листа оних политичких странака које нису достигле количник придавао се листи с највећим бројем гласова.²⁶ И неке друге одредбе изборног закона ишле су у прилог великим грађанским странкама, а на штету мањих. У питању је био бирачки домицил (у бирачки списак могла су се уписати само лица која су најмање шест месеци била настањена у својој општини), затим одредба о забрани гласања грађанима који су добијали сиротињску опскрбу из јавних и општинских средстава или онима који су уопште били на терету јавне помоћи, као и забрана гласања лицима под старатељством. Тако је привилегисана најјача странка, у ондашњим околностима Радикална, и друге веће партије, а онемогућаване мање, међу којима је била и Републиканска. Одредба да на кандидатској листи буде истакнут и кандидат с нарочитим условима (факултетском спремом) такође је била повољна за грађанске странке. Иста одредба неповољно је утицала на примену пропорционалног изборног система: дешавало се да најјаче странке добију квалификоване посланике изабране гласовима мањих странака.²⁷

Током рада Привременог народног представништва много се дискутовало и о пословнику будуће Конституанте и начину доношења Устава. Опозиција је тражила да се Устав изгласа квалификованом, односно двотрећинском већином, као што је и било предвиђено Крфском декла-

24 „Г. С. Јовановић о нашој држави“, *Република*, 13. 10. 1920, 2; Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, (Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1924).

25 Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 63–65.

26 АСАНУ, 14.329, Станаревић, „Југословенска републиканска странка“, књ. I, 63; Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 71–72.

27 Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 71–72.

рацијом. Међутим, Влада је наметнула пословник којим је било могуће до-
нети Устав простом већином, односно половина више један. Опозиција, у
првом реду она републиканска, замерала је и пропис пословника по којем
народни посланик није могао да врши дужност све док није положио за-
клетву краљу, чиме је унапред Уставотворној скупштини онемогућено да
одлучује о облику владавине, односно да буде Конвент.²⁸ Јаша Продановић
је Демократску странку означио као једног од главних криваца за наруша-
вање основних принципа парламентарне демократије приликом доношења
пословника за Конституанту. Демократе су, према анализи и мишљењу Јаше
Продановића, у то време слушали три власти: круну, белорукце и старије
радикале. Стога су, супротно свом ранијем мишљењу, гласали за чл. 15 из-
борног закона, „уништили“ Велику народну скупштину, усвојили члан о
могућности краља да распусти Конституанту, „примили“ принцип пре-
ношења законодавне власти с Народне скупштине на Владу. Изнад свега,
пристали су на једну „јединствену наказност, да пословник Конституанте,
дакле закон с којим у другим земљама владе немају никаква посла, који је
унутрашња ствар самих Скупштина, те не подлеже ни санкцији круне, да
тај закон влада ради“.²⁹

Избори за Конституанту одржани су 28. новембра 1920. године, а
од укупно 419 изабраних посланика верификационом одбору су предала
своја пуномоћја 342 посланика.³⁰ У Конституанту није дошло изабраних
50 посланика Хрватске републиканске сељачке странке, два из Хрватске
странке права и десет изабраних на територијама које су окупирали Ита-
лијани.³¹ Највећи број мандата добиле су Радикална и Демократска стран-
ка, али им је било јасно да су победу на изборима однеле „антицентрали-
стичке“ снаге, што је угрожавало установу монархије, односно власт ових
двеју најјачих грађанских странака које су установу монархије прихватиле
као неупитну у својем деловању.³²

Већ на почетку рада Конституанте дошло је до оштрих сукоба из-
међу представника владе и опозиције.³³ Опозиција, која није била сва ре-
публиканска, али у којој су се свеједно налазила и три посланика Републи-
канске странке (Јован Ђоновић, Милован Лазаревић и Крсто Пејовић),

28 Јаша М. Продановић, „Пропаст демократије“, *Република*, 8. 10. 1920, 1.

29 *Исто*.

30 Чедомил Митриновић, Милош Брашић, *Југословенске народне скупштине и сабори*, (Београд: Народна скупштина Краљевине Југославије, 1937), 353.

31 *Исто*, 364.

32 Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 92.

33 АСАНУ, 14.329, Станаревић, „Југословенска републиканска странка“, књ. I, 68.

протестовала је против владиног привременог пословника од 8. децембра, по којем је Конституанта отпочела рад, а који није био израз њене воље. Организацијом њеног рада одређивао се поступак за доношење Устава. Од начина доношења Устава зависило је успостављање друштвеног и политичког система у југословенској држави, због чега је пословник добио искључиво политички карактер. Унапред је био доведен у питање суверенитет Конституанте и умањен њен положај у кључним питањима организације и уређења државе. Против права владе да прописује пословник једино је у септембру у Привременом народном представништву протестовао Јаша Продановић, истичући да је одредба била противна општим парламентарним обичајима и пракси, будући да је влада могла да „удеси“ такав пословник којим је искључивала опозицију из Скупштине.³⁴

Седнице Конституанте, органа који је према мишљењу Јаше Продановића дошао „прилично доцкан“ и као такав био више или мање „непотребан“, одлагане су често, али их је српски републиканац помно пратио, анализирао и критички приказивао. Он је већ почетком фебруара 1920. године аналитичким чланцима протестовао због положаја у који је деловањем већинских странака била доведена Конституанта. Устврдио је да је Конституанта, уместо да по теорији буде извор свих власти, у „практици“ била један „прост орган владе“, због чега јој је било одузето право да сама организује нову државу и остављено да прихвати организацију коју јој је други већ био спремио. За овакав третман Конституанте Јаша Продановић је оптужио две највеће „србијанске странке“, којима је народ, заморен и исцрпљен биолошки и ментално дугогодишњим ратовима, препустио управу земље, држећи се пословице: „Боље је мршав мир него дебела парница“. Једва је половина гласача изашла на биралишта у Србији, и од те половине већина је поверила своје гласове старим странкама. Тренутак малодушности и народне „анемије“ искористили су „велики политички трговци, шефови крупне буржоазије, вође банкократије, чиновнички ариристи и каријеристи, партијски агенти“, да у „хаосу и неодређености“, без опасности, без муке и без протеста, присвоје привилегије Конституанте.³⁵

34 Овлашћење да пропише пословник Влада је изнудила једним чланом Закона о изборима за Конституанту 1. септембра 1920. године, који су подржале Радикална, Демократска и Словенска људска странка, те Хрватска заједница. Међутим, кад се Конституанта састала у децембру те године, против најважнијих одредаби пословника су иступили Словенска људска странка и Хрватска заједница. (Gligorijević, *n. d.*, 89–90, 356–357).

35 Јаша М. Продановић, „Конституанта пред гилотином“, *Мисао*, књ. V, св. 3, 1. 2. 1921, 207.

Јаша Продановић је истакао да су неодговорни чиниоци Уставотворној скупштини забранили не само да ради него и да „говори“, што се најбоље огледало у октроисаном пословнику, својеврсном „мачу над главом Конституанте“. Пословник је био срочен да спречава дискусију, врши притисак на савест народних посланика, изнуђује „вотум“ повољан за владу. Уместо да буде форум за политичка мишљења, идеје и принципе, Конституанта је постала „прост механизам за гласање, удешен“ да влада њим „лако рукује и да га по вољи навија“.³⁶

Позивајући се на анализе државноправног положаја југословенске државе, Јаша Продановић је указао на низ неправилности у погледу организовања нове државе и саме Скупштине. Закон о изборима је тако унапред дао „једном још непризнатом фактору“ право да распусти Конституанту, законом о пословном реду приморавао ју је да положи заклетву чиниоцу који правно није ни постојао. Полазећи од тога да је нова држава могла бити република или монархија, зависно једино од решења Конституанте (односно у том случају Конвента), српски републиканац је приметио да је Влада „октроисаним Пословником“, у којем је тражила заклетву „Краљу“, вршила притисак на савести посланика и онемогућавала слободу њиховог рада, односно да је изиграла „право народа који их је бирао“. Заклетва краљу у ствари је нанела монархији више штете него користи, пошто је открила њену бојазан од победе републиканских идеја и показала велику журбу да се на брзу руку и препадом преломи питање о облику владавине, у корист монархије. Принудном и неуставном мером Влада је изазвала и негодовање самих монархиста, међу којима је случај Стојана Протића био карактеристичан – иако монархиста и први председник југословенске владе, он није положио заклетву, у чему није био усамљен.³⁷

Отварање седница Конституанте престоном беседом шефа извршне власти био је „трећи атак“ на суверенитет представничког дома – пошто је његова власт, према мишљењу Јаше Продановића, зависила од одлука Скупштине, „а не обратно“, и није он бирао Конституанту, него она њега. Никаква власт, осим председника Конституанте, у границама у којима она сама пословником одреди, није могла да утиче на њен рад и одлуке. Конституанта је представљала народ, а народ је преко ње требало да организује државу по својој вољи, тако да све институције и власти добију легитимитет из Устава који је доносила Конституанта у име народа. Конституанта је могла дати или не дати шефу извршне власти право санкције закона, од-

36 Исто, 208.

37 Исто, 208–209.

лагања или распуштања Скупштине, склапања дипломатских савеза, оглашавања рата и закључивања мира.³⁸

И док је регентова престопа беседа била оштар напад, верификација мандата била је „права парламентарна гилотина“. Начелна дискусија уопште није била дозвољена нити се допуштало да одређен број посланика може издвојити неки неоспорен избор и тражити о њему дискусију, чиме су се „једним махом“ легализовали „најнезаконитији“ избори. Влада је насиљем и корупцијом могла да створи себи већину на изборима, а по пословнику она је добијала већину и у верификационом одбору, који је опет могао да предложи да сви буду примљени као правилни. Будући да је било лако штампу „пригушити забранама“, а у Конституанти ниједан избор није могао да буде оспорен, народ је био остављен без заштите, рад власти без критике, земља без обавештења.³⁹

Кворум за доношење одлука је такође био проблематичан. Према претходним србијанским уставима (из 1888, 1901. и 1903. године), који су се угледали у томе на парламентарну праксу већине европских држава, кворум је чинило присуство више од половине изабраних посланика. Од тог правила је у Европи одударала једино Енглеска, али се „парламентарна практика Енглеске не да пресађивати“, нагласио је Јаша Продановић, пошто је била резултат „расних одлика, читавих векова цивилизације, историјских догађаја и специјалног друштвеног уређења енглеског“.⁴⁰ Смањивањем кворума на једну трећину плус један, у земљи где осећање законитости није било „јак“, нити су се закони примењивали „правилно и лојално“, јасно је било да су основни принципи демократије били опасно угрожени. Све и да две трећине посланика одбије да положи заклетву, према пословнику, за рад Конституанте била је довољна једна трећина плус један, што је представљало „парламентарну комедију“, која је према мишљењу српског републиканца већ била почела. „Пре 29. маја“, сећао се Јаша Продановић, „употребио се државни удар; данас се радије оперише са парламентарним интригама. Оно је било часније, али се ово друго држи за пробитачније“.⁴¹

Пословник србијанске Народне скупштине предвиђао је да су 20 посланика увек могла затражити поименично гласање, а из разлога да је сваки посланик могао примити на себе одговорност за свој глас и да би се

38 Исто, 210.

39 Исто.

40 „За енглески парламентаризам потребни су Енглези и то на своме родном земљишту и у својој старој држави. У Америци и они сами створили су друге и друкчије системе“ (Продановић, „Конституанта пред гилотином“, 210).

41 Исто, 210–211.

дошло до тачног резултата приликом гласања, с обзиром на то да је гласање седењем или устајањем било непоуздано. Продановић је истакао да је октроисани пословник Конституанте онемогућавао ову праксу, пошто је гласање пребадио искључиво у надлежност њеног председника. Председник је тако могао рећи да је већина ионако малог кворума гласала за неки предлог, и ма колико био сумњив исход гласања, према пословнику нико није имао право да затражи „верификацију тог мутавог гласања помоћу поименичног“. За младу југословенску државу оваква пракса била је, према основаном мишљењу Јаше Продановића, врло опасна, пошто је већ у Привременом народном представништву, чији је он био члан, било случајева лажног кворума, који самим тим није имао снагу ни да озакоњује предлоге који су били поднесени на гласање.⁴²

Борба у Конституанти између „правих демократских елемената“ и удружених „псевдо-демократа“ и радикала зависила је највише од „земљорадничке странке, муслиманског клуба, и неколико бољих елемената демократских, залуталих у псевдо-демократску странку“. Њихову улогу је Јаша Продановић означио као „најпресуднију“, а одговорност пред народом као „највећу“. Уколико су страх, интерес, „индоленција или онај баук што се зове партијска дисциплина“ били јачи од савести, дужности, достојанства и општих интереса, Јаша Продановић је предвиђао да ће земља у политичком погледу „бити тешко погођена и њена будућност компромитована“.⁴³

Резиме

Јаша Продановић био је један од најистакнутијих бораца за републиканска начела и остварење идеја социјалне правде у Краљевини Србији (после и у југословенској монархији Карађорђевића). У Великом рату је прве две године следио, као и остали самосталци, политику Владе, да би затим у егзилу осудио руководство Николе Пашића и раскинуо с монархијом због Солунског процеса 1917. године и стрељања официра црнорукаца. Након завршетка Великог рата, с Љубом Стојановићем основао је Републиканску странку и радио на ширењу републиканских идеја. Имао је богато политичко искуство из парламентарног живота српске краљевине, које је користио током политичког деловања у новој југословенској држави. О томе сведоче и његове примедбе, критике и опажања у време избора и организације рада југословенске Конститу-

42 Исто.

43 Исто, 212–213.

анте 1920. године, када се залагао да она има пуну сувереност приликом доношења Устава, те да може да одлучује не само о организацији власти, већ и о облику владавине.

Sources and Literature

- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti. Istorijska zbirka, Rukopis Nikole Stanarevića 14.329
- Ekmečić, Milorad. *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*, knj. II. Beograd: Prosveta, 1989. (Cyrilic)
- Engelsfeld, Neda. *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*. Zagreb: Globus: Pravni fakultet Sveučilišta, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1989.
- Gligorijević, Branislav. „Državno i društveno uređenje Jugoslavije u gledištima srpskih republikanaca (1919–1925)“. *Istorija 20. veka* 2/1985, 7–9.
- Gligorijević, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Narodna knjiga, 1979.
- Živojinović, Dragoljub R. *Kralj Petar I Karađorđević. Život i delo*. Knj. II. Beograd: BIGZ, 1990. (Cyrilic)
- Janković, Dragoslav. *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917*. Beograd: Savremena administracija, 1967. (Cyrilic)
- Jovanović, Slobodan. *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1924. (Cyrilic)
- Lukić, Aleksandar. „Jaša Prodanović u Drugom svetskom ratu“. *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012. Dio 2.*, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2012, 379–380.
- Mitrinović, Čedomil, Miloš Brašić. *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*. Beograd: Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, 1937. (Cyrilic)
- Mitrović, Andrej. *Srbija u Prvom svetskom ratu 1914–1918*. Beograd: Službeni glasnik, 2015. (Cyrilic)
- Pavlović, Momčilo, Mira Ninošević, Veroljub Trajković. *Izborne borbe u leskovačkom kraju 1919–1939*, knj. I. Leskovac: Narodni muzej, 1997. (Cyrilic)
- Radojević, Mira. *Naučnik i politika. Politička biografija Božidara V. Markovića (1874–1946)*. Beograd: Filozofski fakultet, 2007. (Cyrilic)
- *Misao*, 1920. (Cyrilic)
- *Politika*, 1914. (Cyrilic)
- *Republika*, 1920. (Cyrilic)

Summary

Aleksandar Lukić

JAŠA PRODANOVIĆ ON THE 1920 YUGOSLAV CONSTITUENT ASSEMBLY

Abstract: As a publicist, literary critic, and politician, Jakov Jaša Prodanović (1867–1948) was one of the most prominent supporters of the ideas of republicanism and social justice in the Kingdom of Serbia and in the Yugoslav monarchy of the Karađorđević dynasty. In 1917, due to the so-called Salonika Trial, he stopped supporting the monarchy, opting for the republican form of government in the future Yugoslav state. The analysis of his views on the convening, membership, and role of the Constituent Assembly in 1920 is of great importance for understanding the circumstances in which the first Yugoslav parliament took place, bearing in mind Jaša Prodanović's rich political experience acquired in the Kingdom of Serbia. The paper is based on documents from the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts, contemporary periodicals, and relevant historiography.

Keywords: Jaša Prodanović, Yugoslav monarchy, Constitutional Assembly, Convent, parliamentarism, Constitution

Jaša Prodanović was one of the most prominent supporters of the ideas of republicanism and social justice in the Kingdom of Serbia (and afterwards in the Yugoslav monarchy). During the first two years of the Great War, he followed the government's political course, just like the other members of the Independent Radical Party. Nevertheless, due to the so-called Salonika Trial in 1917 and the execution of the officers who were members of the Black Hand organization, Jaša Prodanović condemned the political leadership of Nikola Pašić, ceasing to support the monarchy. After the end of the war, he founded the Republican Party along with Ljuba Stojanović, and started to promote republican ideas. He relied on his rich political experience, both in the Kingdom of Serbia, and in the new Yugoslav state. His political activism was evidenced by numerous remarks, criticisms and observations during the elections and then the organization of the Yugoslav Constituent Assembly in 1920. He sup-

ported the full sovereignty of the Assembly in the process of drafting the new constitution and its right to make decisions concerning not only the organization of government, but also its form.